

نوشته‌ی جواد رضوی رئیس کتابخانه سالار جنگ - هندوستان

پارسی کرده‌ی : محمدحسین ساکت

دیباچه‌ای بر کتابخانه‌ی

موزه‌ی سالار جنگ

خاندان سالار جنگ دو گنجینه‌ی ارزشمند به مردم (هند) ارزانی داشته‌اند : یکی مجموعه هنری بی‌مانندی است که در این موزه نگهداری می‌شود و دیگری کتابخانه‌ای است که دستنویسهای گرانبها ، کتابهای چاپی و مجلات پژوهشی را دربرمی‌گیرد .

این موزه ، اکنون ، بخاطر فراهم شده‌ی هنری سرشار و گوناگون بین‌المللی خود یکی از پرآوازه‌ترین موزه‌ها درهند ، شناخته شده است . با همه‌ی اینها گنجینه‌های نهمته‌ی کتابخانه‌ی آن تا کنون کاملاً بکسردگی ، به

جهان دانشمندان ، شناسانده نشده است .

کتابخانهی موزهی سالار جنگ در حدود ۹ هزار دستنویس به زبانهای تازی ، پارسی و اردو دارد و درست پانزده هزار جلد کتاب چاپی بهمان زبانها داراست .

بیش از سی و شش هزار جلد کتاب به : انگلیسی و دیگر زبانها و نیز آلبومها ، مجلات و سیاه قلمها ، در این کتابخانه ، جای دارد. سیمای ارزشمند و در خور یاد آوری از این فراهم آمدهی گسترده و سرشار اینستکه زمینهی پهناوری از شاخههای دانش مانند هنر ، باستان شناسی و نیز علوم طبیعی و زیست شناسی و همهی رشتههای قابل تصور علوم اجتماعی ، تاریخ ، کلام اسلامی و دیگر ادیان جهان را در بر می گیرد .

کتابها ، مجلات و موضوعهای مورد رجوع ، وابسته به رشته های گوناگون هنر ، معماری (و مسائل همانند) ، موزه شناسی ، به عنوان مرجعی برای بهره وری دانشمندان پژوهشگر ، اعضای اصلی و دستداران هنر ، جداگانه ، سازمان داده شده اند . کتابهای وابسته به موضوعات بالا ، به این مایهی پیشین ، افزوده می شوند .

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
موسسه علوم انسانی

-۲-

نگاهی کوتاه به تاریخ آن :

این فراهم شدهی سرشار و غنی از دستنویسها و کتابها به دست سالار جنگ اول ، آغاز شد و به وسیلهی دونسل واپسین و برجستهی خاندان سالار جنگ حیدرآباد گسترش یافت .

از درگذشت نواب میریوسف علی خان «سالار جنگ سوم» در دوم مارس ۱۹۴۹ میلادی این فراهم شده‌ی ارزشمند دارای شخصی یک فرد بود و به سلامت در کاخ نیای او نگاهداری میشد. به دنبال موافقت نامه‌ای که میان وارثان نواب فرماندار هند، استاندارو بنیاد سرپرستی سالار امضاء گردید پسال ۱۹۵۸ م. تصدی و اداری موزه کتابخانه‌ی سالار جنگ به حکومت هند واگذار گردید.

در ۱۹۶۱ با گذشتن قانونی از مجلس، هیئت امنایی تشکیل گردید و «هیئت امنای سالار جنگ» خوانده شد.

این هیئت، هم اکنون، کارهای موزه و کتابخانه‌های سالار جنگ را اداره می‌کند. بخش چاپی کتابخانه در ۱۹۶۲ ملی اعلام گردید؛ ولی مراجعه بکتابهای چاپی بستگی به اجازه کتابخانه داشت.

کتابخانه را می‌توان به دو قسمی جداگانه بخش کرد:
یکی دستنویسها و کتابهای چاپی شرقی و دیگری کتابهای انگلیسی.

الف: مجموعه دستنویسها:

کتابخانه‌ی سالار جنگ، سرشار از مجموعه دستنویسهاست این فراهم شده چنان در حد خود غنی است که می‌تواند، به خوبی، با هر فراهم آمده‌ای از دستنویسها در این سرزمین برابری کند. این مجموعه دارای بیش از ۱۰۰ دستنویس مصور و مذهب است بانکاره‌های طلایی که به دست چهره‌نگاران ایرانی مغول، دکنی، کشمیری، راجپوت، پهری Paharri و نقاشان پیر و مکتب هندی کشیده شده‌اند.

این مجموعه، دستنویسهای فراوانی دارد که یکبارزب کتابهای سلطنتی پادشاهان مغول: «عادل‌شاه»، «قطب‌شاه» و فرمانروایان اود Oudh بوده است. برخی از آنها نسخه‌هایی خود-نگاراند به دست پادشاهان بامهرهای سلطنتی که بر آنها خورده است.

فراهم شده‌ی دستنویسهای ما از بهترین نمونه‌ی خوشنویسی که بدست خوشنویسانی همچون: «یاقوت مستعصمی» (م: ۱۲۶۸ م)، «سلطان‌علی مشهدی» (م: ۱۴۹۷ م)، «میرعلی کاتب» (م: ۱۵۴۳ م)، «میرعلی هروی» (م: ۱۵۵۸ م) عمادحسینی (م: ۱۶۱۵)، عبدالصمد و عبدالرشید، در روزگار مغول نگارش یافته‌اند کم ندارد.

برخی از دستنویس‌های ما به علت پیشین بودن کمیاب‌اند و پاره‌ای دیگر باین دلیل که به دست خود نویسندگان نگارش یافته‌اند. دسته‌ای از این دست - نویسا، به روزگار خود، پرداخته شده‌اند و از اینرو معاصرند. دستنویسهایی هم هستند که بدست اعضای خاندان سالار جنگ انجام یافته‌اند.

ب - دستنویسهای مصور و مذهب :

در میان دست‌نویسهای مصور، پیشین‌ترین آنها «روضات‌المحبین» است که فراهم‌شده‌ی سه‌مثنوی عرفانی است بوسیله شاعران گوناگون و ویژه‌ی کتابخانه‌ی سلطان عبدالعزیز بهادرخان بخاری، نگارش یافته است (۹۴۷-۹۵۷ هـ ۱۵۴۰-۱۵۵۰ م) این یکی از سه دستنویس بخاری موجود است که بدست خوشنویس نامی «امیر علی» در سال ۱۵۴۸ م. نگارش یافته است. این دستنویس بی‌مانند بدست بیست چهره نگار ایرانی، هنرمندان مکتب «بهزاد» آرایش یافته است.

۲ - تحفه سامی

این دستنویس فراهم‌شده‌ی خط شاهران ایرانی است که در پایان سده‌ی نهم تا میانه‌ی سده‌ی دهم هجری پرورش یافتند. این دستنویس شامل یادداشت‌هایی است درباره‌ی ۶۵۲ شاعر نامی و گمنام. نویسنده‌ی این کتاب: شاهزاده نامبردار، سام میرزا پسر اسماعیل حسین است که آنرا در ۹۵۶ هـ ۱۵۵۰ م. به انجام رسانده است.

این دستنویس با ظرافت نقاشی شده است و بگونه‌ای شکوهمند، با گلهای نازک طلائی آرایش یافته است و درکناره‌های آن، شکارگاه، به‌زیبایی نقش بسته است این دستنویس دارای ۱۰ نقاشی منیاتور ایرانی بسیار خوب به شیوه‌ی مکتب شیراز است و به دست «قوام» خوش‌نویس نامی شیراز نگارش یافته است.

این نسخه، بیشتر، زیب کتابخانه قطب شاهی بوده.

۳ - خمسه نظامی :

«خمسه» گفته‌اند؛ چرا که شامل پنج مثنوی کامل از نظامی است (۱) به شرح زیرین :

۱ - در متن انگلیسی، به نادرستی مولانا جامی نوشته شده است «مترجم»

مخزن الاسرار ، خسرو و شیرین ، لیلی و مجنون ، هفت پیکر و اسکندر نامه که به خط خوش نستعلیق در ۱۰۲۷ هـ ۱۶۱۸ م . نگارش یافته است . این دستنویس به یازده نقاشی زیبا ، به شیوه‌ی مکتب مغول ، آراسته گردیده است .

۴- شمع و پروانه :

این سروده ، يك مثنوی عشقی است که از سرگذشت عشق «راجاراتاسن RaJe Rata Sen» و «رانی Rani» سخن می‌گوید . ظاهراً به آغاز سده‌ی دوازدهم هجری می‌رسد که به بیست و دو صفحه‌ی کامل نقاشی به شیوه‌ی مکتب دکن ، آرایش یافته است .

۵ - دستنویس مهم دیگر : کتاب اشعار پنجمین پادشاه «گسل‌کنده Golconda» ، محمدغالی قطب شاه بنیانگذار شهر حیدرآباد است . این کتاب به زبان اردوی دکنی است و شامل هشت نقاشی دکنی از روزگار اخیر است .

پ - دستنویسهای کتابخانه‌های سلطنتی :

۱ - نسخه‌ای کمیاب از قرآن مجید که به دست «یاقوت مستعصمی خوشنویس دربار آخرین خلیفه‌ی عباسی - مستعصم بالله - نوشته شده است . این دستنویس شاهکار و خط بین النهرین است .

این قرآن به خط نسخ در ۶۸۷ هـ ۱۲۸۳ م . نوشته شده است و دو برگ نخست آن به طلا و نقاشی زیبا آراستگی یافته است . آنچه کمیابی این نسخه را افزایش می‌دهد آن است که بیشتر ، به کتابخانه‌های سلطنتی مغول بستگی داشت و نیز به دست پادشاهان مغول : جهانگیر ، شاه جهان و اورنگ‌زب ، خود نوشت شده است .

۶ - دیوان حافظ :

نزدیک ۳۶ نسخه از دیوان حافظ در فراهم شده‌ی دستنویس ماهست ؛ ولی این نسخه‌ی دیوان حافظ زیب کتابخانه‌ی پادشاهی شاهان بیجاپور «BiJapur» بود و مهر «علی عادل‌شاه دوم» (۱۰۶۸ - ۱۰۸۳ هـ . ۱۶۵۷ - ۱۶۷۱ م) را داشت . تاریخ تقریبی رونویسی این دستنویس را

می‌توان نیمه سده یازدهم هجری دانست .

۳ - رساله مقدریه :

رساله‌ای درباره اوزان و اندازه‌ها که به وسیله « محمد مؤمن بن علی حسینی استرآبادی » ، نامور به « میر مؤمن » ، (م : ۱۰۳۴ هـ ۱۶۲۵ م) انجام یافته است .

استرآبادی به روزگار پادشاهان قطب شاه گل‌کنده وزیر بود . این اثر به محمد قطب شاه (۱۰۲۰ - ۱۰۳۵ هـ . ۱۶۱۲ - ۱۶۲۶ م) تقدیم شده است .

این رساله به خط خوش خود نویسنده نگارش یافته است و مهر محمد قطب شاه را به تاریخ ۱۰۲۰ در بردارد .

۴ - دیوان صاحب قران : (اردو)

فراهم شده‌ای از آثار شعری صاحب قران که ظاهراً پس از ۱۲۲۵ هجری پایان یافته است . این نسخه مهرهای جالب فراوانی دارد از آن میان مهرهای « امجد علی شاه » و « واجد علی شاه » از (خاندان سلطنتی) « اوده » و از این رو یک مجموعه شاهی است .

ج - برخی از کهن‌ترین دستنویسها :

بسیاری از دستنویسهای کهن یا قرآن مجید و اجزای آنست و یادست نویسهای تازی زبان درباره دیگر موضوعات .

در فراهم شده دستنویسهای تازی نزدیک ۳۶۷ قرآن بسیار گرانبهاو خوب تزیین شده و اجزای آن وجود دارد :

۱ - کهن‌ترین دستنویس در فراهم شده ، قرآنی است (بخشی از قرآن که روی پوست ، به شیوه خط کوفی ، نوشته شده است و پیشینه تاریخی آن به سده سوم هجری (نهم میلادی) می‌رسد .

یک برگ قرآن نیز روی پوست ، به خط کوفی ، از همان روزگار هست . جدولهای (حاشیه‌ها) این نسخه‌ها طلایی‌اند و خالهای سرخ‌رنگ

هم وجود دارد که برای خالهای سبزرنگ حروف ، در پایان هر آیه ، قرار می‌گیرد ؛ ولی تاریخ تزئین آن ، بسیار واپسین تر می‌نماید .

۲ - تهافت الفلاسفه (عربی) : اثری نامی دربارهٔ رد فلاسفه که بدست ابو حامد محمد - نامور به امام غزالی - (م : ۵۰۶ هـ ر ۱۱۱۱ م .) ، به شیوهٔ نسخ قدیمی ، نوشته شده است . تاریخ نگارش نیمهٔ رجب ۵۰۶ هجری پایان نوامبر ۱۱۱۳ میلادی است .

این دستنویس کهن‌ترین نسخه‌ای است که دو سال پس از مرگ نویسنده نوشته شده است .

۳ - مؤنات . المختصر من سياسة الدنيا والدين

(عربی)

نسخه‌ای است بسیار کمیاب و کهن که کوتاه‌شده‌ای از سیاست‌الدنيا والدين است . این کتاب از اصول فقه و امور سیاسی حنفی گفتگومی کند که برای بهره‌وری پادشاهان ، فرمانروایان و فرماندهان در نظر گرفته شده است . نویسندهٔ این دستنویس « یوسف بن محمد » است که به شیوهٔ نسخ قدیمی و به احتمال زیاد به دست نویسنده ، در میانهٔ سدهٔ نهم هجری (دوازدهم میلاد) نگارش یافته است .

۴ تاج المسیر (پارسی)

گمان می‌رود این دستنویس کهن‌ترین تاریخ شناخته شده از پادشاهان گذشتهٔ دهلی در خلال عصر ۵۸۸-۶۱۴ هـ . (۱۱۹۱ - ۱۲۱۷ م باشد که به دست « این نظامی » انجام یافته است .

این دستنویس شامل بخشی است از رویدادهای گذشتهٔ سلطنت سلطان « مزالدین سان » (مقتول) در ۶۰۲ - ۶۰۷ هـ . ۱۲۰۵ سراسر سلطنت قطب‌الدین آی‌بک (۶۰۲ - ۶۰۷ هـ - ۱۲۰۵ - ۱۲۱۰ م) و نیز نخستین هفت سال از پادشاهی سلطان « شمس‌الدین تمش Timish دوم » این کتاب به شیوهٔ نسخ قدیمی بدست « محمود بن احمد » نامور به « کاتب » در پایان شوال ۷۵۲ هـ . (دسامبر ۱۳۵۱ م .) نگارش یافته است .

پیشین بودن این دستنویس از آنجائی که چند برگ آن به شیوه کوفی - که در آن روزگار متداول بوده نوشته شده است ، به خوبی پیداست . گام مهمی که برای آن برداشته شده است ، پیشرفت پژوهشی است که با آماده ساختن فهرست‌های توصیفی همه دستنویس‌های تازی ، پارسی واردو در بیست و دو جلد که تقریباً هشت جلد آن به چاپ رسیده است نمودار است . دانش‌آموختگان دانشگاه ، عثمانیه و دانشمندان پژوهشگر ، از جاهای گوناگون ، هند ، ایران شوروی ، آمریکا و دیگر کشورهای بیگانه این کتابخانه را دیدار می‌کنند و به بازدید و بررسی دستنویسهای ارزشمند و گرانبهای آن می‌پردازند ، دانشمندان می‌توانند ؛ از دستنویسهای وابسته به کار پژوهشی خود ، به آسانی عکس تهیه کنند .

ج- فراهم شده‌ی کتابهای چاپی :

فراهم آمده‌ی کتابهای چاپی ، به زبان انگلیسی ، درست مانند اردو پارسی و تازی در سرشاری کمیایی و گوناگونی موضوع کم ندارد . در بخش کتابهای چاپی انگلیسی ، سرشارترین فراهم شده‌ی تاریخ است که نزدیک هشت هزار جلد را در بر می‌گیرد .

از آن میان : ۴ هزار جلد درباره‌ی تاریخ هند ، ۲۵۳۰ جلد درباره‌ی تاریخ اروپا و انگلستان و ۱۰۲۲ جلد پیرامون تاریخ آسیا و آفریقا و دیگر کشورهای است . برخی از سفرنامه‌ها نیز در خور یادآوری‌اند ؛ زیرا قدیمی‌اند و دارای دانستنی‌هایی پیرامون سرزمینها و مردم مجموعه‌ی بیش از ۶ هزار جلد کتاب ، درباره ادبیات ، نیز ارزشمند و نمونه است .

این فراهم آمده تا اندازه‌ای همه نویسندگان انگلیسی زبان گذشته و نامی را در زمینه ، نمایشنامه ، شعر ، داستان و دیگر رشته‌های ادبیات و ترجمه‌های آثار ادبی دیگر زبانها در بر می‌گیرد .

نزدیک ۱۷۰۰ جلد مجله پژوهشی وجود دارد ،

بخش مراجعه :

نزديك شش هزار جلد كتاب اين بخش كتابهاي را در برمي گيرد كه وابسته اند به رشته‌هاي گوناگون : هنر ، معماری ، موزه‌شناسی و مواد مراجعه (دفرانس) . شرح اين مجموعه چنین است :

جلد	۱۳۶	۱ - كتابهاي راهنما و دستي موزه
»	۲۸۱	۲ - فهرست‌هاي مجموعه‌ي موزه
»	۱۱۳	۳ - موزه‌شناسي
»	۹۵۹	۴ - مواد مراجعه (دفرانس)
»	۷۶۳	۵ - نشریه‌هاي موزه و مجله‌هاي هنري
»	۲۳۹	۶ - كتابهاي هنري
»	۱۱۷	۷ - معماری
		۸ - مجسمه‌سازي ، سفال سازي (سراميك)
»	۲۱۲	و مانند آن
»	۲۰۸	۹ - طراحی و هنر تزئيني
»	۵۶۸	۱۰ - نقاشي

کتابهای نقاشی بیشترین آثار استادان و هنرمندان امروز را در بر می‌گیرد کاملاً ، نمونه و نگهداشتنی است .

یکی از سیمای ویژه مجموعه ما اینست که دارای شماره درخورد از کتابهای کمیاب و بسیار قدیمی است . پیشین بودن آنها را میتوان با صورتی از کتابهای زیرین به داوری نهاد :

شماره	نام	موضوع	سال انتشار
۱	تاریخ عمومی ترکها :	تاریخ	۱۶۳۱ م .
۲	دولت کنونی امپراطوری عثمانی :	د	۱۶۶۸ م .
۳	زندگی «دم‌زون دوکاسترو» : زندگی نامه چهارمین نایب السلطنه هند		۱۶۶۴ م .

- ۴ کتاب مقدس عبری در ۲ جلد : مسیحی ۲۱۶۶۷ م .
- ۵ - تاریخ انقلاب گذشته امپراطوری تاریخ هند ۱۶۷۱ م .
بزرگ مغول:
- ۶ - مسافرت‌های « زیگ پی‌یترودلاوال »
یک رمی نجیب‌زاده به شرق هندوستان : سفرنامه ۱۶۶۵
- ۷ - چندسال مسافرت : سفرنامه ۱۶۷۷ م .
- ۸ - Admiranda Stavariae : هنر ۱۶۷۹ م .
- ۹ - Academig Picturae
- ۱۰ - Romae Antiqvave Ecnovae : مجسمه‌سازی ۱۶۸۴ م .
Thegtrum
- ۱۱ - Palatiorum Romanorum : معماری ۱۶۹۸ م .
- ۱۲ واژه‌نامه تاریخی و : کتاب لغت ۱۷۱۰ م .
انتقادی در چهارجلد
- ۱۳ - Sandro Botticelli No (31) : نقاشی
(نسخه شماره ۳۱ از دولوکس معین یکصد (۱۰۰) نسخه از کتاب مربوط
به خود نوشت ناشر Hodder M/S و Stonghton)
ح - کتابهای چاپی اردو ، پارسی و تازی :
مجموعه کتابها به زبانهای شرقی ، زمینه بسیارگسترده‌ای اذانتش را
می‌پوشاند .
- در میان کتابهای چاپی اردو ، سرشارترین ، از آن ادبیات است
(۲۰۵۳) که تا اندازه‌ای شامل همه شاعران و نویسندگان نامبردار ادبیات
اردوست . دومین مجموعه بزرگ را کلام و فلسفه‌ی اسلامی و دیگر ادیان
(۱۲۵۸ جلد) و تاریخ (۱۰۸۳ جلد) می‌سازند .

